IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TABIAT HODISOTLARIGA OID SO'Z VA IBORALARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Azamatova Madina Luqmonxon qizi
Axborot Texnologiyalari va Menejment Universiteti,
magistratura talabasi

Ilmiy rahbar: I**broximova Dilshoda**
f.f.f.d (PhD), dotsent

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida tabiat hodisotlariga oid so'z va iboralarning lingvistik xususiyatlari qiyosiy-tipologik tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqot doirasida meteorologik, geografik va biologik hodisotlarni ifodalovchi leksik birliklar, ularning semantik, so'z yasalishi va frazeologik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada ingliz va o'zbek tillarining tabiat leksikasidagi umumiy va o'ziga xos tomonlar, metaforik ko'chishlar hamda milliy-madaniy o'ziga xosliklar tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: tabiat leksikasi, qiyosiy lingvistika, metafora, frazeologizm, semantik maydon, o'zbek tili, ingliz tili, lingvomadaniyatshunoslik.

ABSTRACT

This article examines the linguistic features of words and expressions related to natural phenomena in English and Uzbek through a comparative-typological analysis. The study investigates lexical units denoting meteorological, geographical, and biological phenomena, exploring their semantic, word-formation, and phraseological properties. The article analyzes common and distinctive features of nature-related vocabulary in both languages, including metaphorical transfers and national-cultural specificity.

Keywords: nature vocabulary, comparative linguistics, metaphor, phraseology, semantic field, Uzbek language, English language, linguoculturology.

1. KIRISH

Tabiat hodisotlari tili dunyoning barcha xalqlarida insonning atrof-muhit bilan munosabatini ifodalovchi eng qadimiy va boy leksik qatlam hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillari, turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, tabiat hodisotlarini ifodalashda bir qator umumiy universal xususiyatlarni namoyon etadi. Shu bilan birga, har bir til o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlarni ham saqlaydi.

Ushbu mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, globallashuv jarayonida ingliz va o'zbek tillarining o'zaro aloqasi kuchaymoqda, tarjima amaliyoti va til o'qitishida tabiat leksikasining adekvatligini ta'minlash muammosi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qolaversa, tabiat hodisotlariga oid so'z va iboralarning lingvistik tahlili ikkala tilning ichki tuzilishi, urf-odatlari va milliy mentalitetini chuqurroq anglab yetishga yordam beradi.

Tadqiqotning maqsadi – ingliz va o'zbek tillarida tabiat hodisotlarini ifodalovchi leksik-semantik birliklarni qiyosiy tahlil qilish, ularning shakllanish qonuniyatlari, semantik xususiyatlari va frazeologik potensialini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. ingliz va o'zbek tillarida tabiat hodisotlariga oid semantik maydonlarni aniqlash;
2. so'z yasalishi xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish;
3. frazeologik birliklar va metaforalarni o'rganish;
4. milliy-madaniy o'ziga xosliklarni lingvomadaniy tahlil qilish.

2. ADABIYOTLAR SHARHI

Tabiat leksikasining lingvistik tahlili sohasida bir qator muhim ilmiy ishlar amalga oshirilgan. V.V. Vinogradov [1] frazeologik birliklarning semantik tasnifiga asos solgan bo'lsa, N.N. Amosova [2] ingliz frazeologiyasida kontekstuologik yondashuv asoslarini ishlab chiqqan. O'zbek tilshunosligida A. Hojiyev [3] leksikologiya va frazeologiya muammolarini, Sh. Rahmatullayev [4] esa o'zbek frazeologiyasini atroflicha tadqiq etgan.

Qiyosiy-tipologik tadqiqotlar sohasida Yu.D. Apresyan [5] leksik semantikaning integrativ tavsifini ishlab chiqqan. Ingliz va o'zbek tillarini solishtirish yo'nalishida G'.Abdurahmonov, A.Shoabdurahmonov [6] tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan tabiat hodisotlarini G. Lakoff va M. Johnson [7] metafora konsepsiyasi asosida o'rganish yangi yo'nalishni vujudga keltirgan.

Lingvomadaniyatshunoslik jihatdan V.N. Telia [8] va o'zbek lingvomadaniyatshunosligi bo'yicha B. Mengliyevning [9] ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, Z. Xolmanova [10] ingliz va o'zbek tillarida meteorologik leksikani o'rgangan. Biroq ikkala tildagi tabiat hodisotlariga oid leksik birliklarni yaxlit qiyosiy-lingvistik aspektda o'rganishga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar hali yetarli darajada emas, bu esa ushbu maqolaning yangiligini asoslaydi.

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy-tipologik metod – ingliz va o'zbek tillaridagi tabiat leksikasini o'zaro solishtirish va umumiy hamda o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash uchun qo'llanildi. Komponent tahlili – leksik birliklarning semantik tarkibini aniqlashda asosiy vosita bo'lib xizmat qildi. Semantik maydon metodi – tabiat hodisotlariga oid so'zlarni guruhlash va ularning o'zaro munosabatlarini aniqlash uchun ishlatildi. Frazeologik tahlil metodi – frazeologik birliklarning ma'no va tuzilish xususiyatlarini o'rganishda qo'llanildi. Lingvomadaniy tahlil – so'z va iboralardagi milliy-madaniy semalar va konseptlarni ochib berishga xizmat qildi.

Tadqiqot bazasini ingliz tilidagi oksford va Kembridj lug'atlari, o'zbek tilining izohli lug'ati, ingliz-o'zbek va o'zbek-ingliz lug'atlari, badiiy matnlar hamda maqollar to'plamlari tashkil etadi. Tahlil uchun jami 450 dan ortiq leksik birlik va 120 dan ortiq frazeologik ibora tanlandi.

4. TAHLIL VA NATIJALAR

4.1. Semantik maydon tahlili

Ingliz va o'zbek tillarida tabiat hodisotlariga oid leksik birliklarni semantik maydonga ko'ra quyidagicha guruhlash mumkin:

1-jadval. Tabiat hodisotlarining semantik maydonlari

Semantik guruh	Ingliz tilida	O'zbek tilida
Atmosfera hodisotlari	rain, snow, hail, thunder, lightning, fog, mist, frost, dew, drizzle	yomg'ir, qor, do'l, momaqaldiroq, chaqmoq, tuman, qirov, shudring, sekin yomg'ir
Shamol turlari	breeze, gale, gust, squall, tornado, hurricane, whirlwind	shabada, bo'ron, dovul, quyun, sel shamoli, to'fon, izg'irin
Suv hodisotlari	flood, drought, tide, current, waterfall, stream, spring	sel, qurg'oqchilik, suv toshqini, irmoq, sharshara, buloq, ariq
Yer hodisotlari	earthquake, avalanche, landslide, eruption, erosion	zilzila, ko'chki, surilma, vulqon otilishi, eroziya
Fasl-iqlim	spring, summer, autumn/fall, winter, monsoon, drought, thaw	bahor, yoz, kuz, qish, musson, qurg'oqchilik, erish

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, atmosfera hodisotlari sohasida o'zbek tili ba'zi differensiatsiya xususiyatlariga ega: masalan, ingliz tilida "fog" va "mist" ikki alohida so'z bilan farqlansa, o'zbek tilida ikkalasi ham asosan "tuman" so'zi bilan ifodalanadi, ammo "alanğiz" (yer ustidagi siyrak tuman) kabi o'ziga xos so'zlar ham mavjud. Shamol nomlanishi sohasida esa o'zbek tili boyroq differensiatsiyaga ega: "izg'irin" (sovuq keskin shamol), "xazri" (Kaspiy bo'yida shamol nomi), "afg'on" kabi geografik-madaniy nomlar buni ko'rsatadi.

4.2. So'z yasalishi xususiyatlari

Ingliz tilida tabiat leksikasining so'z yasalishida qo'shma so'z hosil qilish usuli keng tarqalgan: thunderstorm (momaqaldiroqli bo'ron), rainbow (kamalak: rain+bow), snowflake (qor uchquni), earthquake (zilzila: earth+quake), sunlight (quyosh nuri), waterfall (sharshara), windmill (yel tegirmoni), hailstone (do'l toshi) va hokazo. Shuningdek, ingliz tilida tabiat hodisotlariga oid terminlarda lotincha va yunoncha qo'shimchalar (-ology, -ograph, -meter) keng qo'llaniladi: meteorology, thermometer, barograph.

O'zbek tilida esa affiks usuli keng tarqalgan bo'lib, ayniqsa –li, -siz, -lik qo'shimchalari ko'p qo'llaniladi: yomg'irli (rainy), qorli (snowy), tuman(li) (foggy), bo'ronli (stormy), qurg'oqlik (drought). Bundan tashqari, izofali birikmallar xarakterli: qor bo'roni, yomg'ir tomchisi, chaqmoq yorug'i. O'zbek tilida turk-mo'g'ul kelib chiqishli so'zlar (bo'ron, ko'chki, yel) bilan arab-fors o'zlashmalarining (bahor, xazon, ob-havo) uzviy birligi kuzatiladi.

2-jadval. So'z yasalishi usullarining qiyosi

So'z yasalishi usuli	Ingliz tilida (misollar)	O'zbek tilida (misollar)
Qo'shma so'z	thunderstorm, rainbow, snowfall, earthquake	quyoshli kun, qor bo'roni, sel suvi
Affiks usuli	rainy, stormy, cloudy, windy, foggy	yomg'irli, bo'ronli, bulutli, qorli, tumanli
Konversiya	snow (v/n), flood (v/n), frost (v/n)	qor yog'di, toshqin bo'ldi (fe'l birikmalari)
O'zlashma	monsoon (arabcha), typhoon (xitoycha)	bahor (forscha), tufon (arabcha)

4.3. Frazeologik birliklar tahlili

Frazeologik birliklar tarkibida tabiat hodisotlarining obrazli ifodalanishi ikkala tilda ham keng tarqalgan bo'lib, ular inson hayoti, faoliyati va his-tuyg'ularini tasvirlashda ishlatiladi. Quyida asosiy semantik guruhlarga ko'ra qiyosiy tahlil keltiriladi:

Qiyinchilik va muammo ma'nosini ifodalovchi frazeologizmlar:

Ingliz tilida: "to be in a storm" (muammoda bo'lmoq), "under the weather" (kasal/yomon his qilmoq), "a bolt from the blue" (kutilmagan xabar), "to weather the storm" (qiyinchiliklardan omon chiqmoq).

O'zbek tilida: "do'lday yog'moq" (juda ko'p narsa tushmoq), "shamolga moy surtmoq" (befoyda ish qilmoq), "bo'ronday esmoq" (shiddat bilan harakat qilmoq), "yomg'irga tutilmoq" (muammoga yo'liqmoq).

Tezlik va jadlik ma'nosini ifodalovchi birliklar:

Ingliz tilida: "like a whirlwind" (quyunday), "as fast as lightning" (chaqmoqday tez), "like a tornado" (to'fondek).

O'zbek tilida: "chaqmoqdek" (chaqmoqday tez), "shamolday uchdi" (juda tez ketdi), "quyundek" (aylanib-o'rgildi).

Ikkala tildagi frazeologizmlarni solishtirganda quyidagi xususiyat ko'zga tashlanadi: ingliz tilida frazeologizmlar ko'pincha oddiy hayotiy vaziyatlarni tasvirlashda meteorologik hodisotlarni qo'llaydi ("it never rains but it pours" – "dard ustiga tuz sepmoq"), o'zbek tilida esa o'ziga xos tabiiy-geografik sharoitga bog'liq obrazlar ko'proq: sahro, dashtni ifodalovchi so'zlar bilan bog'liq obrazlar keng tarqalgan.

4.4. Metaforik ko'chishlar va lingvomadaniy tahlil

Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan tabiat hodisotlari metaforasi G.Lakoff va M.Johnsonning konseptual metafora nazariyasi asosida tahlil qilinishi mumkin. Ikkala tilda ham bir qancha umumbashariy konseptual metaforalar kuzatiladi:

HAYOT – SAFARdir metaforasi: ingliz tilida "the autumn of one's life" (hayotning kuz fasli), o'zbek tilida esa "umrning bahori" (yoshlik davri), "hayotning kuz chog'i" (qarilik) ifodalari keng qo'llaniladi.

RUHIY HOLAT – OB-HAVOdir metaforasi: ingliz tilida "to have a sunny disposition" (yoqimli fe'l-atvorga ega bo'lmoq), "a stormy relationship" (keskin munosabatlar); o'zbek tilida "ko'nglim qorong'i" (ruhim tushkunligi), "yuzida bahor" (xursand, ochiq yuz), "ko'zidan olov chaqnadi" (g'azablandi) kabi metaforalar keng ishlatilib, tabiat hodisotlari his-tuyg'ular uchun kuchli obraz manbai hisoblanadi.

Milliy-madaniy o'ziga xoslik nuqtai nazaridan ingliz tilida dengiz va okean bilan bog'liq metaforalar keng tarqalgan bo'lsa ("to be in troubled waters", "to sail through difficulties"), o'zbek tilida o'troq hayot va dehqonchilik bilan bog'liq tabiat obrazlari ko'proq uchraydi: "ekin maydon", "hosil", "qurg'oqchilik" kabi obrazlar odamlarning munosabatlari va hayotini tasvirlashda faol ishlatiladi.

5. MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida tabiat hodisotlariga oid leksikaning rivojlanishi o'rtasida ham umumiylik, ham o'ziga xoslik mavjudligini ko'rsatadi. Universal xususiyatlar sifatida quyidagilarni ajratish mumkin: meteorologik hodisotlar (yomg'ir, shamol, qor, momaqaldiroq) barcha tillarda fundamental semantik kategoriyalarni tashkil etadi; tabiiy hodisotlar asosida metaforik ko'chishlar ikkala tilda ham juda keng tarqalgan; frazeologizmlar tarkibida tabiat hodisotlari obrazlari insoniy his-tuyg'ular, xarakter va munosabatlarni ifodalash uchun keng qo'llaniladi.

O'ziga xos milliy xususiyatlar sifatida esa quyidagilarni ko'rsatish mumkin: ingliz tilida dengiz iqlimi ta'siri ostida suv, tuman, yomg'ir bilan bog'liq boy leksik-frazeologik birliklar mavjud; o'zbek tilida O'rta Osiyo iqlimiga xos – qurg'oqchilik, jazirama, dovul, quyun – hodisotlariga oid so'z va iboralar keng tarqalgan. Bundan tashqari, o'zbek tilida arabcha va forscha o'zlashmalar tabiat leksikasini boyitgan: "bahor" (forscha), "tufon" (arabcha), "ob-havo" (forscha).

Ushbu natijalar tarjimashunoslik, leksikografiya va til o'qitishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, tabiat hodisotlariga oid frazeologik ekvivalentlarning to'g'ri tanlanishi tarjima sifatini oshirishda hal qiluvchi omil bo'lishi mumkin.

6. XULOSA

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida tabiat hodisotlariga oid so'z va iboralarning lingvistik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga olib keldi:

Ingliz va o'zbek tillarida tabiat hodisotlariga oid semantik maydonlar tuzilishi jihatdan o'xshash, ammo har bir til o'zining geografik-iqlimiy muhiti asosida o'ziga xos differensiatsiyani shakllantirgan. So'z yasalishida ingliz tilida qo'shma so'z usuli, o'zbek tilida affiks usuli ustunlik qiladi; ammo ikkala tilda ham o'zlashma so'zlar tabiat leksikasini boyitishda muhim rol o'ynagan. Frazeologik birliklarning semantik tahlili tabiiy hodisotlar asosida shakllangan obrazlarning ikkala tilda ham juda boy va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatdi; biroq har bir tilning frazeologik fondi o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlarni aks ettiradi.

Konseptual metaforalar tahlili ingliz tilida dengiz va okean iqlimining, o'zbek tilida cho'l va kontinental iqlimning leksikaga ta'sirini yaqqol ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot natijalari ingliz-o'zbek leksikografiyasi, tarjimashunoslik hamda chet til o'qitish metodikasini takomillashtirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vinogradov V.V. Leksikologiya va frazeologiya. – Moskva: Nauka, 1977. – 312 b.
2. Amosova N.N. Ingliz frazeologiyasining asoslari. – Leningrad: LDU nashriyoti, 1963. – 208 b.
3. Hojiyev A. O'zbek tili frazeologiyasi. – Toshkent: Fan, 1981. – 174 b.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari. – Toshkent: Fan, 1966. – 96 b.
5. Apresyan Yu.D. Leksicheskaya semantika: sinonimicheskiye sredstva yazika. – Moskva: Nauka, 1974. – 367 b.
6. Abdurahmonov G'., Shoabdurahmonov A. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1976. – 432 b.
7. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.